

Tanzimat'tan Sonra Arapça Eğitiminde Kelime Öğretimi - Yöntem ve Teknikler*

Ahmet ALTUN

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi,
Arap Dili Eğitimi Bölümü.
ahmetaltun@aydin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9606-7311>

ÖZ

Kelime olmadan kelimeler, kelimeler olmadan da dil olmaz. Onun için kelime bilgisi, yabancı dil öğretiminde dili iyi bilmenin bir şartı olarak kabul edilmektedir. Çünkü kelimeler dil yapısının temel taşlarıdır. Dilin en önemli unsuru olan kelimeler, bizzat dili, temsil etmektedir. Öğrencinin kazandığı dil becerilerini aktif olarak kullanabilmesi, kazandığı ve sahip olduğu zengin kelime hazinesine bağlıdır denebilir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde okuma, tercüme ve gramer kurallarından ibaret olan klasik Arapça öğretiminde başlangıçta kelime öğretimi, gramer metinleri ezberletilmek suretiyle gerçekleştirilirdi. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı döneminde kelime öğretimi, yazılan ilk sözlük çalışmaları, talebelere kelime öğretmek amacıyla hazırlanan manzum sözlükler tarzında olmuştur. Tanzimat'la Osmanlı eğitim sistemi medreselerden mekteplere bir geçiş yaptı. Tanzimat sonrası açılan batı tarzı ilk, orta ve yüksekokullardaki Arapça öğretiminde, dilin sosyal, kültürel ve siyasî boyutu yanında kelime öğretimine de önem verildiği buna bağlı olarak yeni metotlar geliştirildiği görülmektedir. Bu çalışmamızda Tanzimat'tan sonra Cumhuriyet'e kadar olan dönemde ilk, orta, lise ve yüksekokullarda Arapça derslerinde kelime öğretimi, yöntem ve teknikleri konusunu ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat, Arapça, ders, kelime, öğretim, yöntem.*

Word Learning Methods and Techniques in Arabic Education after The Tanzimat

ABSTRACT

There is no utterance without a word; and no language without an utterance. For this reason, vocabulary is regarded as a condition of knowing the language well in the second language teaching. It is because words are the building blocks of language. Words as the most important element of language represent the language itself. It can be said that the student's ability to use the acquired language skills actively depends on the rich vocabulary s/he has gained and had. In the Seljuk and Ottoman periods, the classical Arabic teaching grounded on reading, translation and grammar rules was initially given by memorizing grammar texts. Since the 16th century, word teaching in the Ottoman period including the first written dictionary studies was in the style of verse dictionaries prepared to teach words to students. With the Tanzimat, the Ottoman education system made a transition from madrasahs to schools. It has been seen that in the Western-style primary, secondary and high schools opened after the Tanzimat, emphasis was placed on vocabulary teaching in Arabic teaching in addition to the social, cultural and political aspects of the language, and new methods were developed accordingly. In this study, we tried to deal with the issue of vocabulary teaching, methods and techniques in Arabic lessons in primary, secondary, and high schools in the period from the Tanzimat to the Republic.

Keywords: *Tanzimat, Arabic, lesson, word, teaching, method.*

* Makale Geliş Tarihi / Received: 25.10.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted: 06.11.2020

TANZİMAT DÖNEMİ (1839) MEKTEPLERDE ARAPÇA KELİME ÖĞRETİMİ

İstanbul'da Fatih medreselerinin kurulmasına kadar, Osmanlılarda Selçuklu medrese geleneği önemli değişiklik göstermeden sürdürüldü. Fatih medreselerinin kurulmasıyla, öğretimde yapılan köklü değişikliklerle medrese öğretimine basamaklı sistem getirildi. Okutulan kitaplar seviyelere göre düzenlendi. Arapça ve gramer öğretimi Tanzimat (1839)'a kadar hem yabancı dil hem de öğretim dili olarak sürdü. Ancak Tanzimat'tan sonra medreselerde Türkçe, öğretim dili, Arapça yabancı dil olarak öğretilmeye başlandı.¹

Tanzimat sonrası açılan batı tarzı okullar, Osmanlı aydınına yeni metotlar ve öğretim usullerini göstererek Arapça öğretimin sorgulanmasına zemin hazırlamıştır.

Yabancı dil öğretiminde kelime öğretiminin ön plana çıktığı günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de medreselerdeki klasik Arapça öğretiminde kelime yapı ve bilgisine önem verilmiş olup ve alanda başarı kaydetmiştir. Tanzimat döneminde ise, kelime öğretimi daha farklı bir boyut kazanmıştır.

Tanzimat'la Osmanlı eğitim sistemi medreselerden mekteplere bir geçiş yaptı. Tanzimat sonrası açılan batı tarzı ilk, orta ve yüksekokullardaki Arapça öğretiminde, dilin sosyal, kültürel ve siyasî boyutu yanında kelime öğretimine de önem verildiği buna bağlı olarak yeni metotlar geliştirildiği görülmektedir. Tanzimat döneminde açılan, ilk, orta ve yükseköğretimde Arapça derslerinde kelime öğretimi seviyelere göre uygulanmıştır.

İLK/ORTA ÖĞRETİMDE KELİME ÖĞRETİMİ

1. İbtidâî (Sıbyan) Mekteplerinde Arapça Kelime Öğretimi

Bilindiği üzere 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklara "sabi", bunları okutmak için açılmış okullara da "Sıbyân Mektebi" denmiştir. Sıbyân mektepleri genellikle camilerin bitişiğinde bulunan büyükçe bir odadan oluşur, hatta bazen camilerin bitişiğindeki imam ve müezzin odalarının da mektep olarak kullanıldığı görüldü. Bu okullarda çocukların dinî eserleri okuyup anlamasını sağlamaya yönelik özel bir eğitim programı uygulanmaktaydı. Genellikle her mahallede bir tane bulunduğu halk arasında bu okullara "mahalle mektebi" ve çoğu taşla yapılmış olduğu için de "taş mektep" de denilmiştir. Sıbyân mektepleri 1279/1862 yılında "Mekâtib-i ibtidâî" adını almış, bir müddet sonra da bu isim "ilk mektep" olarak değiştirilmiştir. Bu mekteplerde öncelikle manzum bir sözlük olan Sühba-i Sıbyân, ders kitabı olarak okutulmuştur.² Bu da arapça öğretiminin kelime öğretimiyle başladığı anlamına gelmektedir. Bu mekteplerde bilindiği kadarıyla alfabeden başlamak üzere Kur'an-ı Kerim, tecvit, İslâm ahlakı, sarf ve nahiv gibi dersler verilmektedir. 1857-1858 senesi sıbyân mekteplerinde okutulan dersler arasında bunlara ilâveten hüsnühat ve ayrıca Sühba-i Sıbyân'ın da bulunduğunu öğreniyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla Sühba-i Sıbyân, sıbyân mekteplerinde okuyan öğrencilerin Arapça kelimelerin Türkçe karşılığını kolay ve zevkli bir şekilde öğrenmelerini sağlayan, öğretici ve ezberlenmesi kolay bir okul sözlüğü olması sebebiyle bir hayli ilgi çekmiş ve çok okunmuştur.³

Başlangıç (ilk mektepler) anlamına gelen İbtidailer, Osmanlı eğitim sisteminde eğitimin ilk kademesini oluşturmaktadır. İbtidailere, tarihî süreç içerisinde "Usûl-i Cedide Mektepleri", "Numune İbtidailerî", "Taş Mektep" denmiştir. İlki 1862'de İstanbul'da açılan ve Arap elifbası ile Türkçe okuma yazma öğretimini de içeren ders programlarının uygulandığı resmî ve özel Osmanlı ilkokullarıdır. Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerinde medreselerin dışında kalan okullar kademelendirilirken İbtidailer, bu

¹ Doğan, Candemir, *Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*, Ankara 1989, s. 52-53

² Ergin Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi* (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1939). S. 82.

³ Kılıç, Atabey, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sühba-i Sıbyân", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi* (2006, Sy. 2, s. 85)

sıralamada başlangıç sayılmıştı. İbtidailer, ders programı, öğretim yöntemleri, araç gereçleri ve öğretmenleri ile geleneksel mahalle mekteplerinden farklıydı. Bu nedenle bunlara “Usûl-i Cedîde Mektepleri” de deniyordu. 1869’da yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde “İbtidâî” yerine “Mekatib-i Sıbyaniye” adını aldı.⁴

İbtidailerin ders programı hakkındaki sistematik bilgilere 1913 yılı itibarıyla “Numune İbtidailer Programı” adı altında rastlanır. 6 yıllık olan bu okullarda 1. sınıfta Arapça okutulmazken, 3. sınıfta haftada 2, diğer sınıflarda birer saat olmak üzere sarf ve nahiv dersleri okutulmuştur. Bu mekteplerde, öğrencilerin Arapça sarf ve gramerine ait bilgilerde yetenek kazanmaları için bol bol alıştırmaya ve uygulama yapılmaktaydı. Dolayısıyla sarf ve nahiv dersi içerisinde kelime öğretimine paralel olarak Arapça gramerinin okutulması zorunlu hale gelmişti.⁵

Maarif-i Umumiye Nezareti’nin İbtidailer için hazırladığı program gereğince sarf ve nahiv dersinde, Osmanlı Türkçesinde çokça kullanılan Arapça kelime ve cümle yapılarının anlaşılmasına yarayan gramer konuları da okutulmuştur. Heybeliada İbtidâî Mektebinde, birinci sınıfın ikinci devresinde Arapça dersi, “Arapça kıraat” olarak okutulmuştur. Bu derste hareke, sükun, şedde, tenvin gösterilerek; ikişer, üçer ve dörder harfli Arapça kelimelerin hareketli olarak okutulması öğretilmeye çalışılmıştır. Bu tür bir dersle Arapça kelimelerin telaffuzunun geliştirilmesi hedeflenmiştir. Yine Arapça kelime bilgisinin gelişmesine katkısı olur düşüncesiyle yeni başlayan öğrencinin seviyesine uygun olarak, hareketli küçük bir kıraat kitabı ara sıra okutturulmuştur. Yine birinci senede, ara sıra telâffuzu ve anlaşılması kolay kelime ve basit cümleler temel alınarak öğrenciye imlâ yaptırılmıştır.⁶

2- Rüştîye Mekteplerinde Arapça Kelime Öğretimi

Tanzimat döneminde kurulmaya başlayan rüştîyelerin, Türkiye ve bütün İslâm dünyasındaki ilk örnekleri 1839’da İstanbul’da kurulmuştur. 1846’da Meclis-i Maarif-i Muvakkat’ın bir kararı ile İstanbul Rüştîyelerinin, üç aşamalı olması öngörülen medrese dışı yeni öğretim sisteminin ‘orta aşaması’ olması, İbtidâî ve Rüştî öğretiminden geçenlerin devam edebilecekleri bir de ‘Dâru’l fûnûn’ açılması ilke olarak benimsendi.⁷

II. Abdülhamid döneminde özellikle taşrada bulunan Rüştîyeler devlet dairelerine memur yetiştiren birer kurum haline geldi. İlk kurulduklarında ortaöğretim rüştîyeler, 1913 yılında yürürlüğe konan Tadrîsât-ı İbtidâîyye Kânûn-ı Muvakkatı ile rüştîyeler, öğretim süresi altı yıla çıkarılan ibtidâî mekteplerinin çatısı altına alınarak bağımsız bir okul olarak tarihe karıştı.⁸

Yedi yıllık rüştîyelerde, I, VI ve VII. sınıflarda haftada birer, diğer sınıflarda ikişer saat Arapça okutulmuştur. Birinci sene, haftada bu bir saatlik süre içerisinde sarf işlenmiştir. Ayrıca bu ders saatinde Arapça kıraat yapılmıştır. Böyle bir kıraat dersinin uygulamasındaki gaye ise, kavaid ile birlikte öğrenciyi Arapça ibare okumaya alıştırmak, yine Arapça kelime bilgisinin gelişmesine katkısı olur düşüncesiyle yeni başlayan öğrencinin seviyesine uygun olarak, hareketli küçük bir kıraat kitabı ara sıra okutturulmuştur. Yine birinci senede, ara sıra telâffuzu ve anlaşılması kolay kelime ve basit cümleler temel alınarak öğrenciye imlâ yaptırılmıştır. Ayrıca yazdırılan kelime ve ibarelerin Türkçe tercümelere de aynı deftere yazdırılmıştır. Bu zikrettiklerimize ek olarak bu sınıfta kelime yapılarını inceleyen “Binâ” da takip edilmiştir.⁹

Önceleri, alet ilmi olarak okutulan Arapçanın, dinî ilimlerin öğretilmesine de sağlayacağı fayda düşünülerek daha ziyade dinî anlam içerikli kelime ve deyimler öğretiliyordu. Kelime Öğretiminde manzum sözlüklerden ‘Sübha-i Sıbyan’, ileri sınıflarda ise Nuhbe¹⁰ okutuluyordu.

⁴ Sakaoğlu, Necdet, “İbtidailer”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 4., s.187.

⁵ Soyupek, Hasan, *II. Meşrutiyetten Günümüze Türkiye’de Arapça Öğretimi* (basılmamış) doktora tezi, SDÜ. S. Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri 2004, s.50

⁶ Soyupek, a.g.e. s. 55

⁷ Sakaoğlu, Necdet, *Rüşdiyeler, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VI, s. 377.

⁸ Öztürk, Cemil, *DİA*, “Rüşdiye” md. 2008, c. 35, s. 300-303

⁹ Cevad, Mahmut, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s.415-416

¹⁰ Nuhbe: Arapça’yı kelime ezberleterek öğretmek için yazılmış bir tür sözlüktür. Sümbülzade Vehbi’nin yazmış olduğu bir kitaptır. Arapça öğretimi kitapları olarak okutulmuştur. Ezberlemesi kolay olsun diye nazım biçiminde

Rüştiye mektepleri ilk açıldıkları yıllarda öğretim kadrosu ve takip edilen kitaplar yönünden medrese kökenli olmuştur. Belki de bu durum merkez dışındaki yerlerde aynı şekilde devam etmiştir. Ancak yine de Arapça öğretiminde ilk ileri adım olarak, rüştiye mekteplerinde Arapça öğretim, kuralların Türkçe olarak özet bir şekilde öğretilmesi ve uygulamaya ağırlık verilmesi şeklinde yapılmıştır. Ayrıca usûl-i cedide yöntemiyle öğrencinin yazı ve okuma becerilerini kazanmasının yanında, dinleme, anlama ve konuşma becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yapılmasına da yer verilmiştir.¹¹ Dört temel becerilerinin kazınmasında yapılan çalışmalarda özellikle, öğrenciye pratikte kullanabileceği, ihtiyaç duyduğu ve kullanımı yaygın olan kelime öğretimine önem verilmiştir.

3- İdadî Mekteplerde Arapça Kelime Öğretimi

İdadî mektepleri, Osmanlı maarif sistemine bir orta öğrenim müessesesi olarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile girmiştir. Bu öğrenim kurumları, beş yıllık ve yedi yıllık olmak üzere iki çeşit idi. Beş yıllıkların ilk üç yılı rüştiye kalan iki yılı da idadî öğretimine ayrılmıştı. Yedi yıllık idadîlerin ilk üç yılı rüştiye, kalan dört yılı da idadî öğrenimi yapıyordu. II. Meşrutiyet döneminde yapılan değişiklik sonucu yedi yıllık idadîler, sultanîye (veya liseye) çevrildiler. Sultanîye çevrilme kararı 1914 yılından itibaren de uygulandı.¹²

Vilayet merkezlerinde bulunan 5 yıllık idadî mekteplerinde, 1898'deki haftalık Arapça ders saati sayısı ilk I, II, III ve IV sınıflarda 3, V. sınıfta 2 saattir. Yedi yıllık idadîlerde ise, I, VI ve VII. sınıflarda birer, diğer sınıflarda da 2'şer saattir. 1911 yılındaki Arapça müfredat programında ise, son iki yılda haftada 2 saat uygulamaya yer verilmiştir.¹³

Arapça dersinde gramerde, nahvin konuları bazı kısa cümle ve ibarelerle işlenmiştir. Ayrıca öğrenciye her dersi için uygun alıştırmalar düzenlenmiş, Bunun yanında sarf ve nahivden öğretilmiş kuralların uygulaması yapılmıştır. Bu arada bazı seçilmiş eserlerin ezberletirilmesi yanında, konuşma becerilerini geliştirmek düşüncesiyle öğrencilere mükâleme de yaptırılırdı. Bunlara ek olarak yine bazı kolay parça ve cümleler üzerinde inşâ çalışması yaptırılmıştır. Yeni yöntemlerle Arapça eğitimi verilen idadîlerde öğrencilerin kelime bilgisi artırılarak, konuşmaya yönelik beceri ve kabiliyetleri de geliştirilmiştir. Yeni ve modern bir anlayışla Arapça kitaplarında, öğrenciler için Arapça kelimelerin anlamını öğrenmelerine, kısa cümleler kurabilmelerine, tercüme ve tahlil yapabilmelerine yönelik düzenleme ve uygulamalar vardır. Kıraat Kelime ve Hat dersinde her konudan sonra "lügat" başlığı altında kelimeler verilmiştir. Her kelimenin altında da Türkçe anlamları vardır. Daha ziyade Arapçadan Türkçeye geçmiş olan kelimelerin okunup anlaşılması amaçlanıyordu.¹⁴

Gerek beş ve gerek yedi yıllık idadîlerin ders programına bakıldığında bütün sınıflarda Arapça dersinin kesintisiz olarak devam ettiği görülmektedir. Bu, yabancı dil öğretiminde sürekliliğin önemi bakımında kayda değer bir husustur. Çünkü öğrencinin Arapça ile irtibatı kopmamıştır. Ayrıca, günümüzde dil öğretiminde, çağdaş bilimsel dil öğretim yöntemi olarak kabul edilen 'uygulamalı dil öğretimi' İdadîlerde uygulanması, Arapçadan Türkçeye geçmiş olan kelimelere öncelik verilmesi, Arapça öğretiminde bir yenilik olarak kabul edilebilir.

4. Sultanî Mekteplerde Arapça Kelime Öğretimi

Sultan II. Mahmud ile başlayan Osmanlı sivil eğitim kurumlarının tesisi 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile yeni bir şekil almıştır. Bu nizamnameye göre ortaöğretimin ikinci kademesini, teşkil edilen yedi senelik idadîler oluşturmuştur. 1910 yılından sonra yedi senelik idadîlerin sultanî şekline dönüştürülmesine başlanmıştır. 1914 yılından sonra ise tüm yedi yıllık idadîlerin sultanî şekline dönüştürülmesine karar verilmiştir. O tarihten sonra Osmanlı eğitim sistemindeki ortaöğretim kurumlarını sultanîler oluşturmuştur. Sultanîler, bir kısım değişikliklerle birlikte, Türkiye

yazılmıştır. Şair bunu "gülüstan"a (gül bahçesi) benzetir ve "bülbül" gibi okunup ezberlenmesini salık verir. (Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 134.)

¹¹ Soyupek, Hasan, *a.g.e.* s. 42

¹² Soyupek, Hasan, *a.g.e.* s. 43-44

¹³ Yücel, H. Ali, *Türkiye'de Orta Öğretim*, 1994, s. 143

¹⁴ Soyupek, *a.g.e.* s. 50-53

Cumhuriyeti'nin ortaöğretim kurumlarını oluşturan orta mektepler ve liseler olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁵

İstanbul Mekteb-i Sultanisinde, Arapça öğretimi için "Kıraat-ı Arabiyye" kitabı ile Cahid Bey'in "Sarf ve Nahiv" kitabı okutuluyordu. Ayrıca öğrencilere Arapça kaidelerin öğretimi sırasında uygulamalı olarak öğretim yaptırılması da benimsenmiştir. Özellikle öğrencilerin konuşmaya yönelik cümleler kurmalarına ve konuşma kabiliyetlerinin artırılmasına çalışılmıştır.¹⁶

Sultani mekteplerde, Arapça derslerinde, önce 'ders' başlıkları altında Arapça kelimeler ve her kelimenin karşısında da Türkçe anlamları verilmiştir. Bu zikredilen başlıklar altında bol kelime verilmesi hedeflenmiştir. Diğer taraftan kelimelerin cümlelerde kullanışlarıyla ilgili çok miktarda cümle de vardır. Bu tür cümlelerde derslerde verilen kelimelerin yer almasına dikkat edilmiştir. 'Lügat' başlığı altında bir bölüm vardır. Bu bölümde kelimeler, sülâsi kökleri dikkate alınmadan mastar ve isim şeklinde verilmiştir. Böylece bilinmeyen kelimelerin daha kolay bulunması ve kullanışı için basit bir lügatçe hedeflenmiştir. Ayrıca her kelimenin karşısında da Türkçe anlamları yer almıştır.¹⁷

Sultani Mekteplerde okutulan kitaplardan İsmail Yusuf'a ait *Ta'lim-i Arabî adlı eser*de konular, çeşitli başlıklar altında işlenmiştir. Bunlar şu şekildedir: "Misal, lügat, Tâlim ve tercüme" Bunlardan "lügat" başlığı altında kelimeler Türkçe anlamlarıyla birlikte verilmiştir.¹⁸

Beyrut İdadî mektebi muallimlerinden İsmail Hâmeti'ye ait *Usûl-i Tadrîs-i Arabî adlı kitapta ise, önce "ders" başlıkları altında Arapça kelimeler ve her kelimenin karşısında da Türkçe anlamları verilmiştir. Bu zikredilen başlıklar altında bol kelime verilmesi hedeflenmiştir. Diğer taraftan kelimelerin cümlelerde kullanışlarıyla ilgili çok miktarda cümle de vardır. Bu tür cümlelerde derslerde verilen kelimelerin yer almasına dikkat edilmiştir.¹⁹*

5. Darüşşafaka'da Arapça Kelime Öğretimi

Öksüz ve yetim Müslüman çocukları okutmak için Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye tarafından 1873 yılında İstanbul'da açılan bir mekteptir. "Şefkat yurdu" anlamına gelen Darüşşafaka Türkiye'de ortaöğretim kurumları arasında ayrı bir konuma sahiptir. Bu açıdan Türk eğitim tarihinin önemli bir eğitim kurumunu oluşturur. Parasız yatılı, özel statülü bu okulun ilk adı "Dârüşşafakat'ül İslamiye"dir. Türkiye tarihinde ilk sivil örgütlenme örneklerinden biridir. Babasını veya annesini kaybetmiş, yetenekli, maddi imkânları yetersiz çocuklara hizmet verir.²⁰

Darüşşafaka'nın eğitim ve öğretim programı devrin ibtidâî, rüştiye ve idadî programlarını içine alacak şekilde hazırlanmakla birlikte Maarif Nezâreti'ne bağlı okullarda uygulanan programların çok üstündeydi. Nizamnâmede dersler sekiz yıllık olarak. Birinci sınıfın dersleri, öğrencilerin rüştiye programını takip edebilmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiş, son iki sınıfın dersleri ise öğretim seviyesi bakımından yüksekokul programına göre hazırlanmıştı. Bu bakımdan Darüşşafaka'nın son iki sınıfı âli derece kabul edilmiş ve 1873-1894 yılları arasında mektebi bitirenler yüksekokul mezunu sayılmıştır. Sakızlı Ahmed Esad Paşa'nın Paris'ten getirdiği okul programı esas alınarak cemiyet üyeleri tarafından hazırlanan programa göre Darüşşafaka'da genel derslerin yanında yabancı dil olarak Arapça, Farsça, Fransızca okutuldu.²¹

Mektebin ilk programında Arapça sarf ve nahiv öğretimine yer verilmiştir. Bu programdaki dersler, İdadilerin çok üstünde, o zamanın yüksek mekteplerinde okutulmaktaydı. Öğretim süresi sekiz yıl olan

¹⁵ Demirel, Fatih, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultânîler", Tarih İncelemeleri Dergisi 2012, c. 27. Sy.2, s. 339

¹⁶ Yücel, H. Ali, *a.g.e.* s. 158

¹⁷ Açık, Kerim, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi (Kaynaklar ve Yöntemler)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002 s. 250..

¹⁸ Açık, Kerim, *a.g.e.* s.250

¹⁹ Açık, Kerim, *a.g.e.* s.179

²⁰ Darüşşafaka Web sitesi, erişim 30.12.2015, <http://www.darussafaka.k12.tr/hakkimizda/>

²¹ Ayhan, Halis, "Darüşşafaka", *md, DİA*, c.9, s. 8

mektebin son iki yılı yüksek derece sayılarak öğretim ona göre düzenlenmiştir. Bu programa göre; üçüncü sınıfta Arapça sarf, dördüncü sınıfta ise Arapça nahiv okutulmuştur.²²

Darüşşafaka okulunda üçüncü seneden itibaren, bazı sınıflarda iki, bazı sınıflarda ise üç saat okutulmuştur. Darüşşafakada yapılmış olan Arapça öğretimi, müfredat programında Arapça ders saatlerinde iniş çıkışlar olsa da dil öğretimi açısından dilin dört temel becerilerinin geliştirilmesine önem verildiği, ders saatlerinin artırıldığı görülmektedir. Arapça öğretiminde, Arapçanın yabancı bir dil olarak batı tarzı bir yöntemin uygulanması da bir yenilik sayılabilir. Bununla da Arapçayı en kısa ve en kolay şekilde öğretilmesi amaçlanmıştır. Darüşşafaka'da Arapça dersinde okutulan Osmanlıcadaki Arapça kelimeleri, terkipleri öğrencinin anlama seviyesine, tahsildeki durumuna göre kolay bir şekilde gösterilmiştir. Öğrenciyi Arapçaya alıştırmak için özellikle de halka mal olmuş, yaygın sözleri, edebî ve ahlâkî hadisleri ve kelâm-ı kibar gibi örnekleri verilmiş, bunlara ek olarak da kitaplarda geçen Arapça kelime ve terkiplerin Türkçe anlamları verilmiştir. Bu da Türk öğrencilerin Arapça öğrenme sürecini kolaylaştırmıştır.²³

YÜKSEKÖĞRETİMDE ARAPÇA KELİME VE GRAMER ÖĞRETİMİ

1. Öğretmen Okullarında Arapça Kelime Öğretimi

Adı 'Darümuallimin' olan öğretmen okulları, Osmanlı Devleti'nde 1848-1924 yılları arasında faaliyet gösteren erkek öğretmen okullarıdır. Osmanlılarda öğretmen yetiştirmek için okul açma fikrinin ortaya çıkması Tanzimat dönemine rastlar.²⁴ Osmanlı döneminde veya klasik Osmanlı eğitim müesseseleri dışında batılı usullere göre açılan, ortaöğretimin ilk kademesi durumunda bulunan Rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla ilk Darümuallimin İstanbul'da 16 Mart 1848 tarihinde açılmıştır. İlkokul sayılabilecek olan Sıbyan okullarına öğretmen yetiştirme mektebi ise ilk defa 15 Kasım 1868 yılında "Darümuallimin-i Sıbyan" adıyla kurulmuştur.²⁵ 1923-1924 ders yılı başında İstanbul Darümuallimini dâhil Türkiye'de on üç öğretmen okulu bulunuyordu.²⁶

Darümuallimin'in ilk programında, Arapça yanı sıra genel dersler pek muhtasarca okutulmuş ve mektebin ilk mezunun aldığı diplomadan, öğrencilere vasat düzeyde Arapça öğretildiği anlaşılmaktadır.²⁷

1913 yılında Dârü'l-muallimîn-i İbtidâiye'nin öğretim süresi dört yıla çıkarılmıştır. Arapça sarf, nahiv ve imlâ dersi birinci sınıfta beş, ikinci sınıfta üç ve üçüncü sınıfta ise ikişer saat okutulmuştur. Rüştiyelerin 1913 yılına kadar olan müfredat programında ise, Arapça birinci yıl üç, ikinci yıl iki ve üçüncü yıl ise bir saat okutulmuştur.²⁸

Arapça ile öğretim yapan Darümuallimlerin müfredat programında Arapça ders saati diğer mekteplere göre fazladır. Dört yıllık öğretim sürecine dayalı programda da görüldüğü gibi Arapça üçer saat okutulurdu. Bunun iki saati gramer, bir saati ise kıraat ve ezber kelimelerdir. İlk senede iki saatlik gramer dersinde sarf ve nahvin konuları verilir, bir saatlik ezber dersinde ise öğretim elemanının seçtiği bir kitap takip edilirdi. Bu kitabın seçiminde ise fasih kelimelerden oluşan Arapçaya uygun olması şartı getirilmişti. Buna ek olarak öğretim elemanından kıraat dersi esnasında anlatılan gramer kurallarının uygulanması da istenmişti. Ayrıca ezber dersinde de seçilmiş millî, ahlaki, edebî şiir ve manzum sözlükler ezberlettilirdi.²⁹

Kitapların seçilmesi ve buna bağlı olarak kelime öğretimi tamamen öğretim elemanlarının isteği doğrultusunda olmuştur.

²² Soyupek, Hasan, a.g.e. s. 89

²³ Ayhan, Halis-Maviş, Hakkı, "Dârüşşafaka", *DİA*, y. 1994, c. 9, s. 9.

²⁴ Öztürk, Cemil, "Darümuallimin", md. *DİA*, y. 1993, c.8, s.551.

²⁵ Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara 1967, s. 10-13

²⁶ Öztürk, Cemil, a.g.e. s.552

²⁷ Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, c.II, s. 571

²⁸ Yücel, a.g.e. , s. 213.

²⁹ Soyupek, a.g.e. s. 127

2. Darülfünun'da Arapça Kelime Öğretimi

Türkiye'de yeni bir yükseköğretim müessesesi kurma teşebbüsleri, XIX. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştır. Bu asrın başlarından itibaren Osmanlılarda görülen, bilimde Doğu'dan Batı'ya olan yöneliş ve eğitim anlayışında meydana gelen değişimler, Tanzimat döneminde medrese dışında yeni bir yükseköğretim müessesesinin kurulması yolunda teşebbüslerin doğmasına vesile olmuştur. Bu müesseseye “fenler evi” manasına gelen “dârü'l-fünûn” adının verilmesi, o günün şartlarında medreseden ayrı bir kurum olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koyma düşüncesinden doğmuştur. Bu da müessesenin Batı kaynaklı yeni bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir kurum şeklinde düşünülmüştür.³⁰

Darülfünun'un bazı şubelerinde Arapça dersleri konulmuştur. Ancak darülfünun bir yükseköğretim kurumu olduğu için, burada Arapça sarf ve nahivden ziyade Arap Edebiyatı Tarihi okutulmuştur. Bu bağlamda tarih ve edebiyata dair kelime ve terimlerin öğretimine öncelik verilmiştir. Arapça sarf ve nahiv derslerinin yeteri kadar ortaöğretimde okutulduğu için yükseköğretimde tekrar okutulmasına gerek duyulmamıştır.³¹

Edebiyat şubesinin 1908 yılındaki ders cetvelinde Arapça dersi artık Arap edebiyatı olarak okutulmuş, bu derse, ilk üç sene 2'şer saat ayrılmıştır. Arap Edebiyatı dersinde bu dilde manzum, mensur birkaç parça yazdırılıp kelimelerini öğretmek ve Türkçeye tercüme ettirmekten başka bir metot takip edilmemiştir.³²

3. Enderun Mektebinde Arapça Kelime Öğretimi

Enderun Mektepleri, Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu niteliği taşır. Daha ziyade mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bu vasfı ile resmî Osmanlı ideolojisinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi idarî ve siyasî hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur. Böyle bir kurumun teşkilinde esas hedef, askerî temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli kumandan yetiştirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürlerle mensup kitlelerini idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmektir. Çalışma sistemi, programı ve işleyiş göz önünde tutulursa Enderun'un bir mektepten ziyade çeşitli hünelerinin, sanatların, idarî ve siyasî bilgilerin uygulamalı olarak öğretildiği, kabiliyetlerin tespit edildiği bir kurs ve staj yeri olduğu söylenebilir.³³ Enderun Mektebi, nitelikli insan yetiştirmek amacıyla kurulmuş ve Osmanlı eğitim sisteminde elitler eğitimi meydana getirmiş bir yüksek eğitim müessesesi olmuştur.³⁴

Enderun mektebinde, Türkçenin dışında Arapça, yabancı dil olarak öğretilmiştir. Türkiye'de yabancı dil öğretim etkinlikleri Osmanlı Devleti döneminde Enderun okullarında Arapça ve Fransızca öğretilmesine kadar uzanır. Yabancı dil öğretiminin gerçek anlamda okul programlarına girmesi ise Tanzimat döneminde olmuştur. Osmanlıların maarif alanında yararlandıkları ilimlere ait kitapların büyük çoğunluğu Arapça yazılmıştır. Dolayısıyla, değişik ilimlerde derinlemesine bilgi sahibi olmadan önce Arapça öğretimi gerekiyordu. Enderun Mektebi'nde de bu gelenek devam ettirilmiştir.³⁵

Osmanlı maarifçileri, haftalık ve yıllık programda hangi ders ve kitapların okutulacağını ve ayrıca sürelerini de belirtmiştir. Buna göre Arapça iki, üç ve dördüncü yıllarda, haftada üçer olmak üzere, yılda toplam 108'er saat okutulurdu. Arapça öğretimine Sarf'tan başlanır daha sonra Nahiv öğretimi ile devam edilirdi. İkinci sene ise *Sarf-ı Cedid* kitabından önemli yerler ile *Maksûd* adlı kitabın tamamı okutulurdu. Üçüncü sene Nahiv dersinde *Avâmil*, dördüncü sene de ise *İzhâr* takip edilmiştir.³⁶

Öğrencilere sarf dersinde Arapça fiillerin yapısı ve çekimleri hakkında bilgi verilir. Arapçanın daha geniş şekilde öğretimi ise gramer dersinde yapılır. Öğrenciler pratik Arapça öğretimine, sarf dersinin öğretimi sırasında güncel kelimelerle kurulan kısa cümlelerle başlardı. Konular ilerledikçe kurulan

³⁰ İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Dârülfünun md. DİA*, y. 1993, c.8, s. 521

³¹ Soyupek, *a.g.e.* s. 132-134

³² Ergin, Osman, *a.g.e.*, c. 3, s. 1222, 1226.

³³ İpşirli, Mehmet, “Enderun” md. *DİA*, y. 1995, c. 11.s. 185

³⁴ Ergin, Osman, *a.g.e.* c.1, s. 11

³⁵ Soyupek, *a.g.e.*, s.144

³⁶ Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara 1984, s. 140-142.

cümleler ve gramer dersinde ezberledikleri kaidelerle ki bu kaideler aynı zamanda Arapça kelime ezberleme anlamına geldiği için bu yolla Arapçalarını ilerletmeye çalıştıkları programlarından da anlaşılmaktadır.³⁷

Diğer bir uygulama ise programda belirtildiği üzere Arapça dersi günün ilk saatlerinde okutulmuştur.³⁸ Bu uygulama ile Enderun mekteplerinde Arapçaya önem verildiği ve öğrencilerin daha zinde bir zihinle Arapça öğretiminin daha verimli, daha kolay yapılabileceği anlaşılmaktadır.

Enderun'da, Arapça öğretiminde bir yenileşmeye gidildiğini göstermektedir. Medreselerin 'Dâru'l hilâfeti'l âliyye' adı altında birleştirildikten sonra uygulamaya konan müfredat programını, önceki programlarla mukayese ettiğimizde; dikkati çeken şey, önceki programlarda olmayan ve ezber kelime hazinesine dayanan mükâleme dersinin bulunmasıdır. Programa göre, birinci sınıftaki dört saatten biri lügat (sözlük) öğretimine tahsis edilmiştir. İkinci sınıfta dört saatten biri yine lügat öğretimine ayrılmıştır. Her derste en az kırk kelime öğretilerek konular işlenir.³⁹

SONUÇ

Osmanlı medreselerine bir tepki olarak, Tanzimat döneminde açılan mekteplerde, Arapça öğretiminde yeni bir sayfa açıldığı görülmektedir. Söz konusu mekteplerde, Arapça öğretiminde birtakım değişiklikler ve yeniliklere gidilmiştir. Bu değişiklikler daha çok yöntem, program, kitap ve amaç alanlarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekteplerde iletişimci bir yaklaşımla Arapça öğretiminde dört temel beceri olan dinleme, anlama, konuşma ve yazma becerilerinin öğretimi amaçlanmış ve bunun için de, iletişimde kullanılacak kelime öğretimine önem verilmiştir. Bu maksatla da manzum sözlükler öğrenciye ezberletme cihetine gidilmiştir. Kelime öğretimi için müstakil ders saati konmuştur. Mekteplerde dikkat çeken hususlardan biri de, Arapça öğretiminde günümüzde de gittikçe önem kazanan Türkçe-Arapça ortak kelime öğretimine yer verilmiş olmasıdır. Mekteplerde, her ne kadar medreselerde okutulan eserler ağırlıklı olarak okutulmuşsa da, müstakil olarak mükâleme ve kelime öğretimi derslerinin konması, saf öğretiminde mükâlemeye yer verilmesi, Arapça derslerinin sabah saatlerine konması bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı dönemi Arapça eğitiminde gerek kelime ve gerekse gramer öğretimi incelenip güncellemek suretiyle günümüzde Arapça öğretimine uyarlanması halinde, Arapça öğretiminde başarıya katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

Doğan, Candemir, *Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*, Ankara 1989

Ergin Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1939

Kılıç, Atabey, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-ı Sıbyân", *Turkish Studies / Türkoloji Dergisi*, 2006, Sf. 2

Sakaoğlu, Necdet, "İbtidailer", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 4.

Soyupek, Hasan, *II. Meşrutiyetten Günümüze Türkiye'de Arapça Öğretimi* (basılmamış) doktora tezi, SDÜ. S. Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri 2004

Öztürk, Cemil, *DİA*, "Rüşdiye" md. 2008, c. 35

Cevad, Mahmut, *Maarif-i Umumiye Nezareti*.

Yücel, H. Ali, *Türkiye'de Orta Öğretim*, 1994,

Demirel, Fatih, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultâniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2012, c. 27. Sy.2, s. 339

³⁷ Bildirici, Yusuf Ziya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Arapça Öğretimi*, Ankara Üniversitesi 1987. s. 79

³⁸ Akkutay, Ülker, *a.g.e.*, s. 78

³⁹ Açık, *a.g.e.* s. 250.

Açık, Kerim, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi (Kaynaklar ve Yöntemler)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002

Darüşşafaka Web sitesi, erişim 30.12.2015, <http://www.darussafaka.k12.tr/hakkimizda/>

Ayhan, Halis, “Darüşşafaka”, md, *DİA*, c.9,

Öztürk, Cemil, “Darülmüallimin”, md. *DİA*, y. 1993, c.8.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara 1967, s. 10-13

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, c.II

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Dârülfünun* md, *DİA*, y. 1993, c.8,

İpşirli, Mehmet, “Enderun” md. *DİA*, y. 1995, c. 11.

Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara 1984,

Bildirici, Yusuf Ziya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Arapça Öğretimi*, Ankara Üniversitesi 1987